

УДК: 37.013.77–053.4

DOI: 10.36550/2415-7988-2022-1-204-120-124

ЗАВІТРЕНКО Долорес Жораївна –

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри спеціальної освіти та здоров'я людини
Центральноукраїнського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2005-4810>
e-mail: zavitrenkod@gmail.com

ЖИГОРА Ірина Валеріївна –

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри методик дошкільної та початкової освіти
Центральноукраїнського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5796-2062>
e-mail: i.zhugora@gmail.com

БЕРЕЗЕНКО Наталія Олегівна –

аспірант кафедри педагогіки та менеджменту освіти
Центральноукраїнського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3333-8924>
e-mail: nberezenko29@gmail.com

СЕНСОРНИЙ РОЗВИТОК СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ ЗАСОБАМИ МОНТЕССОРІ-МАТЕРІАЛУ

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності проблеми. У роботі дитячого садка за системою М. Монтессорі дістали розвитку ідеї знаного філософа Ф. Петрарка. Наслідуючи принципи класичного гуманізму, М. Монтессорі створила концепцію, в основу якої покладено особистість дитини, концепцію, побудовану на впевненості в здібностях кожної дитини, її здатності робити успіхи, незважаючи на особливі потреби. До того ж система дозволяє дитині розвиватися завдяки самостійній діяльності та спілкуванню з однолітками [5, с. 320]. Педагогіка в цій системі не нівелюється, навпаки вона спрямована на кожну дитину з метою зрозуміти та навчити її. Психологізм, прагнення забезпечити дітям комфорт – ознаки екзистенціалізму, що доповнив гуманістичну сутність педагогіки М. Монтессорі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблемі сенсорного розвитку дошкільників із затримкою психічного розвитку (ЗПР) присвятили свої наукові розвідки М. Монтессорі, І. Мамайчук. Специфіку організації середовища для сенсорного розвитку дітей з особливими потребами висвітлено в колективному доробку Н. Поддякова, В. Аванесової. Дидактичні ігри та вправи із сенсорного виховання дошкільників розробили Л. Венгер, А. Катаєва, Е. Стребелева. Про особливості сенсорного виховання в закладах дошкільної освіти йдеться в праці Е. Стребелевої, А. Венгера, Е. Єкжанової [1; 4; 5; 6; 9; 11].

Метою статті є опис особливостей сенсорного розвитку дошкільників із затримкою психічного розвитку (ЗПР), аналіз результатів дослідження сформованості еталонних уявлень (кольору, величини, форми) в дошкільників із затримкою психічного розвитку (ЗПР), визначення основних напрямків роботи з розвитку сенсорних еталонів у дітей старшого дошкільного віку із ЗПР за допомогою Монтессорі-матеріалів.

Методи дослідження. Теоретичні методи – аналіз, синтез, порівняння, моделювання, узагальнення – для вивчення психолого-педагогічної літератури; стану та перспектив розвитку інклюзивної освіти, уточнення суті ключових понять, особливостей розвитку інклюзивної освіти у виховному середовищі України, урахування особливостей Програми «Дитячий садок за системою Монтессорі», моделювання проблеми сенсорного розвитку старших дошкільників за допомогою засобів Монтессорі-матеріалів, для узагальнення особливостей роботиз дітьми із ЗПР, визначення основних напрямів й змісту такої роботи. Емпіричні методи – бесіди з учасниками навчально-виховного процесу в умовах інклюзивної освіти, науковцями, вихователями ЗДО, пряме й непряме педагогічне спостереження, самооцінювання – для визначення рівнів готовності педагогів до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами, для визначення професійних труднощів, основних проблему процесі сенсорного розвитку старших дошкільників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Марія Монтесорі – відома італійська лікарка й педагог, яка все своє життя віддала дітям. Працюючи з хворими дітьми, вона створила педагогічну систему, яка дозволяє вдосконалювати моторні та сенсорні навички дитини. На думку педагога, у процесі навчання вчитель має бути помічником і наставником для дітей. Методика М. Монтесорі визнається однією з найбільш затребуваних у сучасній педагогіці, що засвідчує кількість освітніх установ, які працюють за названою методикою. Її основні принципи – максимум волі та мінімум утручання в процес природного розвитку дитини. Сьогодні дедалі більшої популярності набувають дитячі садки, що опрацюють за системою М. Монтесорі, оскільки батьки кожної дитини хочуть, аби вона виховувалася в освітньому середовищі, яке сприяє динамічному розвитку кожного малюка.

Програму «Дитячий садок за системою Монтесорі» розроблено відповідно до вимог освітнього стандарту дошкільної освіти й спрямовано на «визнання значущості й вагомості дошкільного дитинства, що передбачає посилення вимог до якості дошкільної освіти, закликає до змін у педагогічному процесі з одностороннього впливу «педагог – дитина» на більш усебічну й всеосяжну взаємодію» [5, с. 58].

Сучасний освітній простір вимагає вибору психологічних методик, що мають особистісно зорієнтовану спрямованість, а також здатних задовольнити всі запити держави щодо розвитку дитини дошкільного віку. Таку вимогу відбито в теорії вільного виховання, яка передбачає забезпечення емоційного добробуту через особистісно орієнтований підхід до кожної дитини, тобто шанобливе ставлення до неї, її почуттів і потреб.

Програма «Дитячий садок за системою Монтесорі» узгоджується з основними положеннями державного освітнього стандарту [6]:

- особистісно орієнтована модель освіти: Монтесорі-педагог стежить за психічним і фізичним розвитком кожного вихованця;

- виховання всебічно розвиненої особистості: у Монтесорі-садку дитина пізнає навколишній світ у всьому різноманітті;

- слідування цільовим орієнтирам: розвиток самостійності й ініціативності в різних видах діяльності, розвиток уяви;

- організація розвивального предметно-просторового середовища: для кожної змістовної галузі освіти добираються відповідні Монтесорі-матеріали.

Упровадження програми в дошкільні організації, системи роботи педагогів,

використання Монтесорі-матеріалів забезпечать дітям якісне й усебічне навчання.

У сучасній літературі особливої актуальності набувають питання сенсорного виховання дітей дошкільного віку із ЗПР і вплив Монтесорі-матеріалу на розвиток сенсорних еталонів у межах корекційно-розвивальної роботи з дошкільниками із ЗПР.

Чуттєвий досвід дитини – перший щабель пізнання довкілля. Саме сенсорне виховання спрямовано на розвиток усебічного сприйняття дитиною простору навколо неї. Успішність розумового, фізичного, естетичного виховання залежить від рівня сенсорного розвитку дітей, який має визначальне значення в психічному й соціальному становленні особистості.

Під сенсорним розвитком дитини розуміють розвиток уявлень про властивості об'єктів довкілля, зокрема їхню форму, колір, розташування в просторі, звучання, навіть смак. Дошкільний вік вважається найбільш інтенсивним періодом сенсорного розвитку, оскільки саме в цьому віці в дітей удосконалюються орієнтувально-просторові уявлення, проте в сенсорному розвитку дошкільників із ЗПР є свої особливості. Саме такі особливості досліджували Л. С. Венгер, А. В. Запорожець, А. А. Катаєва, Н. Н. Поддяков, А. П. Усова [9], з'ясувавши, що в дітей із ЗПР викликає певні труднощі орієнтувально-дослідницька діяльність, спрямована на дослідження властивостей і якостей предметів. Також у дітей із ЗПР не сформовано поняття форми, кольору, розміру, оскільки вони не бачать різниці між м'ячем і повітряною кулькою, не розрізняють близькі за кольором предмети, не можуть розставити фігури за розміром. Основна проблема полягає в тому, що їхній сенсорний досвід повільніше узагальнюється й не закріплюється в слові, виявляються помилки під час називання ознак кольору, форми, величини, а це засвідчує, що в цих дітей еталонні уявлення не формуються [1].

Діти старшого дошкільного віку важко засвоюють і розуміють новий, незнайомий їм матеріал. Для того, щоб вони навчилися бути допитливими, уважними й активними, могли краще засвоїти новий для них матеріал, під час навчання можна використовувати ігрові прийоми, наприклад, гра-мандрівка. Зміст таких ігор може наповнюватися різноманітними сенсорними вправами, завдяки чому розв'язуються завдання своєчасної поглибленої систематичної корекційно-розвивальної роботи в сенсорному розвитку дітей із ЗПР. Сенсорний розвиток дитини із ЗПР загалом відстає від загальноприйнятих термінів, тому формування відбувається нерівномірно. Окреслені проблеми

підтверджують дослідження І. І. Мамайчук і М. Н. Ільїної [5].

Автори виокремили критерії, які негативно впливають на сенсорний розвиток дітей, з-поміж них:

- затримка формування рухальних функцій, що виявляється в уповільненому згасанні деяких безумовних рефлексів;

- уповільнене й часто непослідовне формування локомоторних функцій, зокрема тримання голови, перевертання тіла, сидіння, вставання, повзання, ходіння тощо;

- більш пізній розвиток фіксації погляду, що виявляється в труднощах стеження за предметами;

- недорозвиненість зорово-моторної координації, тобто пізній розвиток сенсомоторних функцій;

- зниження пізнавальної активності;

- незрілість емоційно-вольової сфери, що виявляється в пізньому виникненні посмішки й загалом комплексу оживлення, а також у затриманій диференціації емоційних реакцій на оточення;

- затримка в розвитку загальної психічної активності дитини [5]

Проблема сенсорного розвитку дітей із ЗПР є актуальною, оскільки потребує подальшого вивчення. Без сучасного спеціального колекційного впливу еталонні уявлення в дітей із ЗПР не сформуються навіть до кінця дошкільного віку, що засвідчує неготовність дітей до навчання в школі.

Робота з дослідження проблем сенсорного розвитку дітей дошкільного віку має свою традицію. У цій галузі найбільш значущими студіями дослідників на пострадянському просторі є доробки А. П. Усової, А. В. Запорожця, А. Г. Рузької, Н. А. Ветлугіної, Л. А. Венгер, В. П. Зинченко, Е. Г. Пилюгіної, С. І. Тихєвої та ін., а також зарубіжних фахівців: Ф. Фребеля і О. Декролі [9].

Перші розробки М. Монтесорі були спрямовані на розвиток сенсорного сприйняття моторики дитини [5]. Педагог розробила посібники, що передбачають реалізацію навчальної задачі, покликаної допомогти дітям всебічно розвиватися. Навчальні «Монтесорі-матеріали» – феномен, який водночас є навчальним посібником, розвивальними іграшками й предметами щоденного побуту. Предметом гри може стати будь-яка річ: стілець, тарілка, склянка, ложка, губка, крупа, вода тощо. Запропоновані також і спеціальні, «класичні» Монтесорі-матеріали, наприклад, відома фахівцям Рожева башта, Коричнева драбина, формочки-вкладиші тощо [6]. Такі ігри завжди можна використати відповідно до мети навчання, узявши на допомогу звичні побутові речі: прищіпки для

білизни, канцелярські кольорові скріпки, горішки каштанів (у дидактичних іграх із дітьми для розвитку мислення, тактильності, дрібної моторики рук, кольорового сприйняття); різні геометричні тіла (кубики, циліндри тощо) – для запам'ятовування геометричних фігур; таблички, дощечки, рамки, що мають різний колір і фактуру, предмети з елементами застіжок, шнуровок (для розвитку дрібної моторики та побутових навичок). Для трьохрічних дітей, які інколи не можуть ані визначити колір, ані назвати його доцільніше застосовувати м'які предмети, за допомогою яких можна провести ігри «Посади клумбу», «Збери фрукти». Дітям пропонується завдання приєднати до гудзика, наприклад, червоного кольору червону квітку, до гудзика зеленого кольору – зелену квітку тощо. Так формується початкове поняття «такий самий», а потім – запам'ятовування квітів і їхніх назв. Для старших дошкільників завдання «Посади клумбу» можна ускладнити, запропонувавши дітям придумати квітам серединки іншого кольору або інші ускладнення.

Програма М. Монтесорі передбачає засвоєння дітьми форми, кольору, розміру предметів, розвиток у них слухового, тактильного та інших аналізаторів за допомогою використання різних дидактичних ігор. Йдеться про те, що сенсорне сприйняття є підґрунтям гармонійного розвитку дітей. Монтесорі-матеріали слугують найважливішим засобом сенсорного сприйняття дітей, яке передбачає навчання дитини в дошкільному й молодшому шкільному віці. Ці матеріали скомпоновано так, щоб дитина могла за допомогою них вдосконалювати свої практичні вміння та сенсоріку.

Як зазначалося вище, сенсорний розвиток дітей із ЗПР має свої особливості й виявляється в недостатній сформованості сенсорних еталонів. Для підтвердження такого висновку, ми провели констатувальний експеримент. Дослідження проводилися на базі Комунального закладу «НВО «Спеціальна ЗОШ I–II ступенів № 1 – дошкільного навчального закладу Кропивницької міської ради Кіровоградської області». В експерименті взяли участь 20 дошкільників: 10 дітей із нормальним психічним розвитком, 10 дітей – із ЗПР.

Для діагностики ми використали методики Катаєва А. А., Стребелева Є. А. [11] (методику «Кольори», методику «Форми», методику «Величини»).

Результати діагностики засвідчили, що більшість дітей із ЗПР не знають сенсорних еталонів і слів для їхнього позначення. У таких дітей відповідні слова відсутні як у активному, так і в пасивному лексичному словнику, у них

недостатньо сформовано рухальні навички, моторика рук, що, зі свого боку, доводить потребу проведення корекційної роботи з розвитку еталонних уявлень у дітей старшого дошкільного віку із ЗПР.

На підставі отриманих результатів ми розробили план корекційної роботи, спрямованої на розвиток сенсорних еталонів у дітей із ЗПР із використанням Монтессорі-матеріалів. Мета корекційної роботи полягала в розвитку сенсорних еталонів у дітей старшого дошкільного віку із ЗПР. Основними завданнями корекційної роботи з розвитку сенсорних еталонів у дітей із ЗПР є: корекція сенсорних процесів, координації; корекція пізнавальної діяльності; розвиток дрібної моторики; розвиток інтересу та спонукання до дій; формування вміння взаємодіяти з предметами; формування мотивації до навчання [7].

Заняття з дітьми у віці від 4 до 7 років проводилися двічі на тиждень. Тривалість занять – 20–25 хв. Етапи реалізації програми охопили:

- 1) вересень 2020 р. – діагностика з проблеми дослідження;
- 2) жовтень 2020 р. – розробка програми;
- 3) листопад 2020 р. – реалізація програми в Комунальному закладі «НВО «Спеціальна ЗОШ І–ІІ ступенів №1 – дошкільний навчальний заклад Кропивницької міської ради Кіровоградської області»;
- 4) початок грудня 2020 р. – проміжні висновки.

Програма складається з блоків, кожен із яких відповідає за розвиток певних сенсорних еталонів.

1. Вступ.
2. Діагностика сформованості сенсорних еталонів.

1 блок: 3 заняття на вивчення основних кольорів.

2 блок: 3 заняття на вивчення геометричних фігур.

3 блок: 3 заняття на вивчення величини [7].

Очікувані результати. Із використанням на заняттях Монтессорі-матеріалів у дітей із ЗПР мають сформуватися: 1) навички різних дій руками та пальчиками при обстеженні предметів; 2) навички впізнавання, називання сенсорних еталонів; 3) уміння орієнтуватися в просторі; 4) навички соціально-емоційного реагування; 5) здібності раціональної дії з предметами.

За результатами контрольного зрізу можна констатувати, що корекційна робота, спрямована на розвиток сенсорних уявлень про колір, є ефективною, оскільки більшість дошкільників змогла самостійно не лише показати, а й назвати основні та додаткові кольори.

У дітей із ЗПР були діагностовано труднощі з називанням геометричних фігур, і за результатами контрольного експерименту можна говорити про позитивну динаміку розвитку в дітей із ЗПР уявлень про геометричні фігури та про розширення вокабулярії дошкільників.

Після закінчення корекційно-розвивальних занять кількість дітей із ЗПР, які виконали завдання, збільшилося, що засвідчує збільшення уявлень про розміру дітей старшого дошкільного віку із ЗПР.

Висновки з дослідження й перспективи подальших досліджень. Ми вважаємо доцільним продовжувати працювати в окресленому напрямку з метою доведення ефективності названої методики з подальшим її впровадженням в освітній процес дітей із ЗПР, а також для адаптації цієї методики для інших категорій дітей. Проведені дослідження довели, що ефективним засобом сенсорного розвитку старших дошкільників із затримкою психічного розвитку є Монтессорі-матеріали. Унаслідок застосування названої методики в більшості дітей поліпшується тактильна чутливість, загальна та дрібна моторика, зорово-моторна координація, формується увага, пам'ять.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Венгер Л. А. Дидактические игры и упражнения по сенсорному воспитанию дошкольников. М. : Просвещение, 2000.
2. Данілавічюте Е. А., Литовченко С. В. Стратегії викладання в інклюзивному навчальному закладі: навчально-методичний посібник / За ред. А. А. Колупасової. К. : Видавнича група «А.С.К.», 2012. 360 с. Режим доступу: <http://education-inclusive.com/wp-content/docs/Strategiyi-vykkladannya-v-inklyuzivnomunavchalnomu-zakladi.pdf>
3. Інклюзивна освіта від А до Я: порадник для педагогів і батьків / Укладачі Н. В. Засеркова, А. О. Трейтук. К., 2016. 68 с.
4. Катаева А. А., Стребелева Е. А. Дидактические игры и упражнения по сенсорному воспитанию: Пособие для учителя. М. : ВЛАДОС, 2004.
5. Мамайчук И. И. Помощь психолога ребёнку с задержкой психического развития. Научно-практическое руководство. СПб. : Речь, 2006.
6. Монтессори М. Домребенка: Метод научной педагогики. М. : Астрель : Аст, 2006.
7. Педагогіка Марії Монтессорі: минуле і сучасне: навчальний посібник. Радул О. С., Прибора Т. О., Андросова Н. М., Завітренко Д. Ж. (За заг. ред. О. С. Радул). Кропивницький: ФОП Піскова М. А., 203 с.
8. Путівник для батьків дітей з особливими освітніми потребами: навчально-методичний посібник у 9 книгах / За заг. ред. Колупасової А. А. К., 2010. 363 с.
9. Сенсорное воспитание в детском саду: Пособие для воспитателей / Под ред. Н. Н. Поддьякова, В. Н. Аванесовой. М. : Просвещение, 1981.

10. Сенсорные способности малыша: Игры на развитие восприятия цвета, формы и величины у детей раннего возраста: Книга для воспитателей детского сада и родителей. М.: Просвещение: АО «Учебная литература», 1996.

11. Стребелева Е. А., Венгер А. Л., Екжанова Е. А. Специальная дошкольная педагогика. М.: Академия, 2002.

REFERENCES

1. Venher, L. A. (2000). *Dydaktychesky yhru y upravhneniya po sensornomu vospytanyiu doshkolnykov* [Didactic games and exercises for sensory education of preschoolers]. М.: Prosveshchenye.

2. Danilavichutiie, E. A., Lytovchenko, S. V. (2012). *Stratehii vykladannia v inklyuzyivnomu navchalnomu zakladi: navchalno-metodychnyi posibnyk* [Teaching strategies in an inclusive educational institution: a textbook] / Za red. A. A. Kolupaievoi. K.: Vydavnycha hrupa «A.S.K.». 360 s. Rezhym dostupu: <http://education-inclusive.com/wp-content/docs/Strategiyi-vykladannya-v-inklyuzyivnomunavchalnomu-zakladi.pdf>

3. *Inklyuzyivna osvita vid A do Ya: poradnyk dlia pedahohiv i batkiv (2016)* [Inclusive education from A to Z: a guide for teachers and parents] / Ukladachi N. V., Zaierkova, A. O. Treitiak. K. 68 s.

4. Kataeva A. A., Strebeleva E. A. (2004) *Dydaktychesky eyhr y upravhneniya po sensornomu vospytanyiu: Posobye dlia uchytelia* [Didactic games and touch exercises: Teacher training]. М.: VLADOS.

5. Mamaichuk Y. Y. (2006) *Pomoshch psykholoha rebenku s zaderzhkoi psykhycheskoho razvytyia. Nauchno-praktycheskoe rukovodstvo.* [Help a psychologist with a child with a delay in mental development. Scientific and practical guidance.]. SPb.: Rech.

6. Montessory M. (2006) *Domrebenka: Metod nauchnoi pedahohyky* [Home of the child: Method of scientific pedagogy]. М.: Astrel: Ast.

7. Radul O. S. Prybora T. O., Androsova N. M., Zavitrenko D. Zh. (Za zah. red. O. S. Radul (2021) *Pedahohika Marii Montessori: mynule i suchasne: navchalnyi posibnyk* [Maria Montessori's pedagogy: past and present: textbook]. Kropyvnytskyi: FOP Piskova M. A., 203 s.

8. *Putivnyk dlia batkiv ditei z osoblyvymy osvitnimy potrebamy: navchalno-metodychnyi posibnyk u 9 knykh* (2010) / Za zah. red. Kolupaievoi A. A. [Guide for parents of children with special educational needs: educational and methodological manual in 9 books]. K., 363 s.

9. *Sensornoe vospytanye v detskom sadu: Posobye dlia vospytatelei* (1981)/ Pod red. N. N. Poddiakova, V. N. Avanesovoi [Sensory abilities of a kid: Games for the development of the perception of color, shapes and magnificences of children of early age: A book for children's nurses and parents]. М.: Prosveshchenye.

10. *Sensornoe sposobnosty malusha: Yhru na razvytye vospriyatya tsveta, formu y velychynu u detei ranneho vozrasta: Knyha dlia vospytatelei detskoho sada y rodytelei* (1996). [Sensory abilities of a kid:

Games for the development of the perception of color, shapes and magnificences of children of early age: A book for children's nurses and parents]. М.: Prosveshchenye: АО «Uchebnaia lyteratura»

11. Strebeleva E. A., A. L. Venher, Ekzhanova E. A. (2022) *Spetsyalnaia doshkolnaia pedahohyka.* [Special School Pedagogy]. М.: Akademyia.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ЗАВІТРЕНКО Долорес Жораївна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри спеціальної освіти та здоров'я людини Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: інклюзивний підхід при викладанні спеціальних методик.

ЖИГОРА Ірина Валеріївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри методик дошкільної та початкової освіти Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: методика навчання української мови; інноваційні технології викладання української мови в початковій школі; інклюзивний підхід при викладанні української мови.

БЕРЕЗЕНКО Наталія Олегівна – аспірант кафедри педагогіки та менеджменту освіти Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: підручники для інклюзивної освіти, активні методи навчання в інклюзивній освіті.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

ZAVITRENKO Dolores Zhoraivna – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Special Education and Human Health of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

Research interests: an inclusive approach in teaching special techniques.

ZHYHORA Iryna Valeriivna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Methods of Preschool and Primary Education of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

Research interests: methods of teaching the Ukrainian language; innovative technologies of teaching the Ukrainian language in primary school; inclusive approach in teaching the Ukrainian language.

BEREZENKO Natalia Olegovna – is a Post-Graduate Student of the Department of Pedagogy and Educational Management of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

Research interests: textbooks for inclusive education, active methods of learning in inclusive education.

Стаття надійшла до редакції 11.05.2022 р.